

प्रकरण पाचवे
'कलेचे कातडे' कादंबरीतील
निवेदन व भाषाशैली

प्रकरण ५ वे

'कलेचे कातडे' कादंबरीतील निवेदन व भाषाशैली

प्रास्ताविक

प्रस्तुत प्रकरणात 'कलेचे कातडे' या कादंबरीतील निवेदन व भाषाशैली यासंबंधी मांडणी करण्याचे योजले आहे.. कोणत्याही लेखकाची त्यांची म्हणून स्वतःची एक भाषा असते. एक लेखनशैली असते. "भावना व विचार व्यक्त करण्याचे साधन म्हणजे भाषा होय?" लेखकानुसार भाषेचे स्वरूप बदलते. कादंबरी हा निवेदन प्रधान कथात्म असा वाङ्मयप्रकार आहे. त्यात अनुभव विविध अंगांनी प्रकट होतो. जीवनाच्या विविध अंगांनी तो स्पर्श करतो. कादंबरीत आकार देणाऱ्या व्यक्तीरेखा, त्यांचे परस्पर संबंध, त्यांची कृती, कादंबरीतील घटना, प्रसंग या सर्वांची मांडणी करण्यासाठी कादंबरीकाराजवळ निवेदन हे साधन असते. निवेदन, वर्णने संवाद अशा घटकांनी कादंबरीची भाषा तयार होते. सहजसुंदरता व स्वभाविकता हे दोन चांगल्या कादंबरीच्या भाषाशैलीचे गुणधर्म मानण्यात येतात. कादंबरीच्या निवेदनाचे विविध प्रयोग केले जातात. प्राचीन परंपरेत कथा सांगण्याची जी पद्धत होती. ती पद्धत कादंबरीत वापरली जाते. वर्णनात्मता हा भाषाशैलीचा विशेष मानला जातो. भाषाशैलीविषयी एक मुद्दा सांगितला जातो तो म्हणजे 'शैली' हा लेखकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा रंगाने रंगलेली असते. म्हणून भाषाशैलीचे स्वरूप समजावून घेताना लेखकाचे व्यक्तिमत्त्व समजून घेतले पाहिजे. तसेच या कादंबरीत लेखकाने वापरलेली भाषा याचा विचार दिसून येतो.

लेखकाचे व्यक्तिमत्त्व वाङ्मयप्रकार अनुभवाचे स्वरूप स्थळ, काल आणि वाङ्मयाची परंपरा यावर भाषेचे स्वरूप ठरत असते. कादंबरीच्या भाषेविषयी भालचंद्र नेमाडे म्हणतात, "कादंबरीचा भाषिक अवकाश विस्तीर्ण आहे. हे आधीच ठरल्यामुळे अनेक पदरी आशयसूत्र, अनेक पात्रे त्यांचे परस्पर संबंध, संवाद, वर्णने यांचे घटक

जुळवून कादंबरी वाचावी लागते.”^१ असे ते कादंबरीच्या भाषेविषयी विचार व्यक्त करतात.

भाषाशैलीला कादंबरीत स्वतंत्र स्थान आहे काय याविषयी भिन्न मते असू शकतील. याबाबत बापट गोडबोले म्हणतात, “विचार व भावना शब्दाच्या द्वारे व्यक्त करण्याचे माध्यम हे भाषेचे काय.”^२ शैली या शब्दाने भाषेला मिळालेले विशिष्ट वळण असा अर्थ सूचित होतो. प्रत्येक लेखकाच्या भाषाशैलीवर देशकाल परिस्थितीचा जसा प्रभाव पडतो तसाच प्रत्येकाच्या शैलीवर त्याच्या व्यक्तित्वाचा प्रभावही पडतो. म्हणून शैलीवरून लेखकाच्या व्यक्तित्वाची कल्पना येते.

भाषेविषयीवरील विचार डोळ्यासमोर ठेवून ‘कलेचे कातडे’ या कादंबरीची भाषा आणि निवेदनाचा विचार करावयाचा आहे.

कादंबरीतील निवेदन

कादंबरी हा निवेदन प्रधान वाङ्मयप्रकार आहे. कादंबरीला कथानक असते. हे कथानक निवेदेन या प्रस्तुतीकरण पद्धतीच्या द्वारे सांगावे लागते. हे निवेदन करण्यासाठी कधी प्रथमपुरुषी (म्हणजे मी आम्ही) निवेदक असतो. कधी तृतीयपुरुषी (म्हणजे तो, ती,ते, ते, त्या, ती) निवेदक असतो. निवेदन कथानकातील सर्व घटना, प्रसंग यांना धरून येते. म्हणून त्यात वर्णन असते. पात्रापात्रात संभाषण असते. कधी एकाच पात्राच्या मनातील संभाषण असते. निवेदनात घटना प्रसंगावरची भाष्यही असतात. कथानकाला या सर्व प्रस्तुतीकरण पद्धती एकमेकांच्या हातात हात घालून येत असतात. निवेदनाची विविध माध्यमे असतात. प्रथम पुरुषी पात्राने निवेदन करणे, तृतीयपुरुषी पात्राने निवेदन करणे, पण दैनंदिनी यांच्या द्वारा कथानकाचे निवेदन करणे. तृतीय पुरुषी निवेदक एक प्रकारे सर्वज्ञ व सर्व साक्षी असतो. सर्व घटना, प्रसंगाच्यावेळी जणू काही तो उपस्थित असतो. पात्राच्या अंतस्थ हालचाली ही त्याला

कळत असतात. प्रथमपुरुषी निवेदनात निवेदेकाच्या चिंतनाला व अंतर्मुखतेला अधिक बाब असताना दिसतो.

निवेदन पद्धतीच्या वापराबद्दल प्र.वा. बापट व ना. बा. गोडबोले म्हणतात, "आत्मनिवेदनपर किंवा प्रथमपुरुषी अशा कादंबरी लेखनाच्या या दोन भूमिका असून त्यातील कोणत्याही एकीचा आपल्या अभिरुची प्रमाणे व जरूरीप्रमाणे ग्रंथकार अवलंब करत असतात."^३ यातील अभिरुची प्रमाणे व जरूरीप्रमाणे हे शब्द आपणास आशयाच्या संदर्भात घ्यावयास हवेत. आशय आपल्याबरोबर आपली निवेदन पद्धती घेऊन येतो.

कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराचे मूळ निवेदनामध्ये कथा, कादंबरी या वाङ्मयप्रकाराचे केंद्रमुल्य निवेदन हेच होय. थोडक्यात निवेदन म्हणजे कथन करणे, माहिती देणे, सांगणे होय, लेखक आपली कथा-आशय श्रोत्याला वाचकाला सांगत असतो. कथन करीत असतो. त्यांनी केलेले कथन म्हणजे 'निवेदन' होय. निवेदन करणारा 'निवेदक' कधी लेखक स्वतःच असतो. कधी तो त्यासाठी निवेदक पात्र निर्माण करतो. तर कधी एखाद्या पात्राला निवेदन करावयास लावतो.

निवेदन प्रकाराचे वर्गीकरण व स्वरूप यांचा विचार केला जातो. कथा निवेदनामध्ये स्वरूप पाहताना पुढील प्रश्न विचारात घ्यावे लागतात. १) वाचकांशी (बोलणारा) किंवा सांगणारा कोण? लेखक हा स्वतःच निवेदक आहे ही कथा विश्वातील एकच पात्रच निवेदक आहे. यावरून निवेदनाचे तृतीयपुरुषी निवेदन आणि प्रथमपुरुषी निवेदन असे दोन प्रमुख पडतात. २) दुसरा प्रश्न असा की, निवेदक कथा विश्वाचे निवेदन कोणत्या कोनातून करतो. कथा विश्वात निवेदनाचे स्थान काय, कधी निवेदक कथा विश्वाच्या बाहेर राहून अलिप्तपणे त्रयस्थपणे घटनाचे निवेदन करीत असेल तर कधी निवेदक कथा विश्वाच्या केंद्रस्थानी राहून या घटनाकडे पाहात असेल किंवा स्थान बाजूला असेल तरच एकाच कादंबरीत निवेदकाचे वेगवेगळे दर्शन बिंदू असू शकतात असे आपणास निवेदनाचे स्वरूप दिसते. कादंबरीच्या निवेदनाचा

अभ्यास करताना निवेदनाचे प्रकार निवेदनाचे स्थान व निवेदनाचे स्वरूप, निवेदक आणि पात्रे निवेदक आणि वाचक यांच्यातील संबंध निवेदनासाठी वापरली जाणारी तंत्रे, व्यक्तिचित्रण, प्रसंगवर्णन यासाठी केलेला निवेदनाचा वापर, निवेदनाची परिणामकारकता या गोष्टीचा विचार करावा लागतो.

निवेदनाचा कलात्मक वापर आनंद यादव यांनी 'कलेचे कातडे' या कादंबरीत केला आहे. त्यामुळे त्यांच्या कादंबरीचे निवेदन वेधक वैशिष्ट्यपूर्ण बनले आहे. त्याचा विचार पुढीलप्रमाणे दिसून येतो.

'कलेचे कातडे' कादंबरीतील भाषाशैली

'कलेचे कातडे' या कादंबरीचे नायक आप्पासाहेब कुलकर्णी आहेत. या नायकाभोवती कादंबरीचे कथानक फिरताना दिसते. आपल्या नायकाचे उठावदार दर्शन घडविणे एवढेच या कादंबरीचे ध्येय आहे? म्हणून ही कादंबरी वैशिष्ट्यपूर्ण ठरली आहे. योग्य कलाक्रमाने घटना वर्णन केल्या आहेत. या कादंबरीत लेखकाने तृतीय पुरुषी व प्रथमपुरुषी निवेदन पद्धतीचा वापर केला आहे. अशाप्रकारच्या निवेदनातून आनंद यादव यांनी कादंबरीतील आप्पासाहेब कुलकर्णी यांची व्यक्तिरेखा उभी केली आहे. यादवांच्या एरवीच्या निवेदनशैलीचा इथेही वेगळा प्रयत्न जाणवतो. या कादंबरीतील ग्रामीण भागातील शब्द, भाषा तसेच नागरी बोलीचा वापर केला आहे. अशा वापरामुळे आशयसूत्राच्या भोवतीचा समग्रपरिसर त्यातून स्पष्टपणे जाणवतो.

शैलीबाबत भालचंद्र नेमाडे म्हणतात, "एखाद्या द्रव्याला विशिष्ट माध्यमाद्वारे विशिष्ट रूपामध्ये प्रकट करण्याकरिता वापरल्या जाणाऱ्या तंत्र सूत्राच्या पद्धती म्हणजे शैली."^४ अशी शैलीची व्याख्या करतात.

पारंपारिक शैलीविज्ञान आणि आधुनिक शैली विज्ञान या दोन्ही दृष्टीने आजपर्यंत वेगवेगळ्या अभ्यासकांनी वेगवेगळी मते मांडून 'शैलीविषयी' मांडणी केली आहे. 'आशयाचे वेष्टन म्हणजे शैली' यापासून ते शैली म्हणजे खुद्द लेखकच (Style

is the man him self) अशी झालेली आणि होणारी चर्चा ही ग्रंथरूपाने उपलब्ध आहे. लेखकाच्या विशिष्ट लकबी व अविष्काराचे तंत्र यातून लेखक तशी शैली यातून प्रत्येक लेखकाची वेगळी शैली अशी चर्चा झाली आहे. बदलत्या साहित्यप्रवाहातून शैलीचे रूप बदलत गेले. आजही ते बदलत आहे. अशा पारंपारिक शैली विचारात न बदलणारे आणि स्वतःची वेगळीच शैली निर्माण करणारे कवी कलावंत साहित्य प्रवाहात आपल्याकडे निर्माण झाले.

संघर्ष हा अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे. आप्पासाहेब कुलकर्णी हे घरादाराशी अबोला ठेवून सोन्यासारखी प्रेमळ माणस सोडून दुसऱ्याच संसारात रमले यामुळे आप्पासाहेबांची पहिली पत्नी सुमन हिच्याशी सांसारिक संघर्ष झालेला दिसून येतो. हा संघर्ष कौटुंबिक भाषा शैलीतून स्पष्टपणे दिसतो. तसेच भक्ष्यान्तर कादंबरीला मिळालेला पुरस्कार याचा सत्कार सोलापूर, करणूरला घडवून आणण्यासाठी बापूसाहेबांनी पुढाकार घेतला होता. राजीव देशपांडे या लेखकाने 'भक्ष्यान्तर' हे वाङ्मय चौर्य आहे. म्हणून त्यावर लेख प्रसिद्ध केला होता. त्याचा धक्का 'भक्ष्यान्तर' या कादंबरीचे लेखक आप्पासाहेब कुलकर्णी यांना बसला होता. याचा विचार मांडला आहे.

या संदर्भात आनंद यादव म्हणतात, "प्रस्तुत कादंबरीतील एकूण घटना, प्रसंग, कुठे, कोणत्या परिसरात, कोणत्या विशिष्ट जागी केव्हा घडतात यांची मनोमन निश्चिती हळूहळू होत गेली होती." हे लेखकाने 'कलेचे कातडे' या कादंबरीतील निवेदन व भाषा प्रत्येक व्यक्तिचित्रणातून स्पष्ट होताना सांगितली आहे. "भक्ष्यान्तर'ला पुरस्कार मिळाल्यानंतर नुकतीच आलेली पत्रे फोडून आप्पासाहेब एक एक वाचत होते. वाचताना चेहरा अधिक प्रसन्न होत होता. आप्पासाहेबांचे कौतुक करणारी सगळी अभिनंदनाची पत्रे 'भक्ष्यान्तर'ला पारितोषिक मिळाल्याबद्दल भरघोष आनंद व्यक्त करणारी आप्पासाहेब खुष होऊन गेले होते. समोरची माणसं त्यांच्याविषयी किंवा त्यांच्या साहित्याविषयी बोलू लागली. रसग्रहण करू लागली की

आप्पासाहेब कानात प्राण आणून ऐकत. त्यांचा चेहरा प्रफुल्ल होऊन जाई. मात्र इतर कुणाच्या कर्तृत्वाविषयी गुणाविषयी समोरचा माणूस बोलू लागला की त्यांच्या आत्मरंगांनी रंगलेला टवटवीत चेहरा उतरत असे हे विधान प्रथमपुरुषी निवेदनातून स्पष्ट होते." पृष्ठ १७

"बापूसाहेब कुलणकीं आता पाच सहा वर्षानुतर त्यांना धाकट्या भावाची आठवण झालेली दिसते. तेव्हा मात्र 'विनू, तू मला मेलास, नि मी तुला.'" म्हणून पत्र खरडून मोकळे झाले होते. पुन्हा आता कशासाठी हे जिवंत होऊन आलेत. हे जयाताई मनातल्या मनात बोलून जातात." पृष्ठ १८

"विनू, मी एक साधा शिक्षक सोलापूरच्या कृपेने एका हायस्कूलचा हेडमास्तर म्हणून निवृत्त झालो. मनातून खूप काही साहित्यनिर्मिती करावी अस वाटत होत. म्हणूनच तुला मी लहानपणी पुष्कळ गोष्टी सांगत होतो. गावातल्या माणसाच्या नकला साभिनय करून दाखवित होतो. पण लिहायला काही जमलच नाही. मला जे काही जमल नाही हे तू मॅट्रीकपर्यंतही शिक्षण नसताना करून दाखवल, बापूसाहेबांचे विचार येथे दिसून येतात." पृष्ठ २१

"नोकरी सोड' म्हणत होतो तिला. पण सोडली नाही गलतान पणान राहते. नेहमी शिळ्या भाकरीसारखी कोमजलेली असते. वागते ही तशीच, कधी चवीन खाण्याचे पदार्थ नसतात. नेहमी आपल वरणभात आणि पोळीभाजी. त्याला तोंडी लावायला कोशिंबीर चटणी कधी असायची तर कधी नसायची..... पुण्यात माझे अनेक साहित्यिक मित्र आहेत. त्यांच्या बायका पहा कशा झकपक राहतात. नवरा घरात आला की त्याच्या भोवतीन सारख्या प्रदक्षिणा घालतात पाहिजे नको तत्परतेने बघतात हित तस काही नाही प्रथमपुरुष व द्वितीयपुरुष निवेदनातील विधान या कादंबरीत आपणास दिसून येते." पृष्ठ २९

"मग गाढवा, तू राखण केलीस कसली? गावाकडचा माणूस म्हणून तुला आप्पाच्या ऑफिसात चिकटवला. हेतू असा की ह्या आप्पाच्या संसाराला तुझा

ब्रेकसारखा काही अधार होईल. पण तू तर लेका, अंग काढून बसलेला दिसतोस. ”
हे विधान बापूसाहेब विष्णूला बोलताना दिसून येतात. पृष्ठ ३१

“सुमन, ह्या गेल्या सात-आठ वर्षांच्या घडामोडीत कोण चुकल नि कोण बरोबर हेच मला कळेनास झाल होत. पुरता गोंधळून गेलो होतो. म्हणून तुम्हापैकी कुणाकड गेल्या काही वर्षात येऊ शकलो नाही..... वाटल होत की, करणूरला एक तरी खेपटाकशील पण आली नाहीस.” बापू आपल्या निवेदनातून सुमनशी बोलताना दिसून येतात. पृष्ठ ३४

‘कलेचे कातडे’ कादंबरीतील निवेदनाच्या संदर्भात आनंद यादव म्हणतात,
“काही प्रकरणात निवेदनाचे वर्चस्व जाणवत होते, त्यामुळे त्यातील पात्रे लेखकाच्या इच्छेनुसार बाहुल्यासारखी वागताहेत हे माझ्या लक्षात आणून दिले गेले होते. तिथे पात्रांना अधिक मुक्त करून, त्यांच्याच कृतीतून त्यांना बोलू दिले.”^६

विनू मला काय दारिद्र्याचे डोहाळे लागले होते होय रे? वडिलांच्या मागे तीन बहिणीची लग्नं, दोन भावाच पोसणं नि तुम्हा पोरांची शिक्षण करता करता माझ्या नाकी दम लागला होता. म्हणून असा सुदामासारखा राहिलो. मला काय ती सोन्याची द्वारका नको होती? तुम्ही आता यश मिळवित आहात. यातच आनंद आहे. फक्त यशाच वैभव इतर कुणाच्या डोळ्यावर येऊ नये म्हणून आपण दक्षता घ्यावी, एवढीच इच्छा असते.” बापूसाहेब आप्पासाहेबांना आपल्या निवेदन शैलीतून बोलताना दिसतात. पृष्ठ

१३८

करणूरच्या माझ्या काका-मामांनो, अत्या-मावशांनो नि भावा बहिणीनो, तुम्ही हा जो माझा सत्कार केला, तो माझा नसून करणूरच्या ज्या मातीत आपण सगळेच जगलो, वाढलो, त्या मातीचा हा सत्कार आहे. त्या मातीत तुम्हाला घडवलं, मोठ केल त्या तुमचा हा सत्कार आहे. मी पुण्या-मुंबईकडे नशीब काढायला गेलो तरी करणूरची हीच माती माझ्या हाडीमासी भिनलेली आहे. तिलाच जाणवत मी जन्मभर बसलो आणि मोठा साहित्यिक झालो. त्यामूळच मोठा अधिकारी झालो. त्या माझा सत्कार म्हणजे

तुमचा सत्कार आहे. ह्या मातीचे पवाडेच मी जन्मभर गायिले ते उभ्या महाराष्ट्राला आवडले. त्याची पावती म्हणजे मला मिळालेले पारितोषिक आहे. ते पारितोषिक तुम्हाला ह्या मातीलाच मिळालेल आहे अस तुम्ही माना असं मीही मनतो.” आप्पासाहेब आपल्या भाषणात सर्वांना उद्देशून बोलतात. पृष्ठ १६०

“त्या शाळेत आता गोरगरिबाची पोरं येत्यात. त्येच्या पोटाला धड दोन वक्ताला मिळत नाही, तरी शिकत्यात. ना पाटी, ना पुस्तक तवा आम्हा सर्व मंडळीची इच्छा अशी आहे की, तुम्ही त्या पोरंंच्या ग्रंथाल्यासाठी म्हणून पंधरा हजाराची तरी देणगी द्यावी नि तुमचं नाव शाळेच्या देणगीदारात कायमच कोरून टाकाव. आम्ही काय जास्त तुमच्याकडे मागत न्हाई.” गावच्या कर्तबगार व्यक्ती आपल्या निवेदनातून आप्पासाहेबांशी बोलतात. पृष्ठ १६५

“अरे, दुसऱ्याचे अनुभव ऐकण्यातही मजा असते. तुला माहितच आहे की, साहित्यिकजवळ तर सहिष्णूता मोठ्या प्रमाणावर असावी लागते. त्यामुळे माणूस कळतो, त्याचे अनुभव कळतात आणि विविध नमुन्याची माणस, विविध प्रकारचे अनुभव ही तर आपली लेखन सामग्री असते. करणूरात असताना मोठ्याच्या गप्पा बसून ऐकण्यात तुला मजा वाटत होती. त्यामुळ तू मोठा लेखक झालास तीच भूमिका निरागसपणे आता पुन्हा वठवायची आणि आपली रिकामी तिजोरी पुन्हा भरून घ्यायची आहे काय त्यात?” बापू आप्पासाहेबांना बोलताना आपणास इथे पहायला मिळतात. पृष्ठ २५५

‘कलेचे कातडे’ या कादंबरीतील वरील भाषा व निवेदन प्रत्येक व्यक्तित्वाच्या जीवनातून स्पष्ट होताना आपणास दिसून येतात. प्रत्येकांनी आपले मत मांडण्याचा प्रयत्नही निवेदनाच्या विधानातून केलेला आहे. ही सर्व विधाने घटना –प्रसंगातून आपल्यासमोर उभे राहताना इथे दिसतात.

‘कलेचे कातडे’ कादंबरीतील संवाद

मानवी व्यवहाराचे चित्रण करण्यासाठी कादंबरीत संवादाचा वापर केला जातो. संवाद हे ही शैलीचेच एक पुरूक रूप आहे. संवादातून माणसाचे स्वभावविशेष प्रकट व्हायला मदत होते. संवाद हे कसे असावेत? तर ‘प्रत्यक्षाचा अभ्यास तर उत्पन्न होईलच परंतु प्रत्यक्षात न आढळणारा चटकदारपणा, अटोपशिरपणा, गतिमानता, ठाकठिकपणा तर त्यात असावा असे मध्यस्थ स्वरूप त्या संवादाचे असावे. कृत्रीमता व वास्तवता ह्याचे कलात्मक मिश्रण त्यात झालेले असावे. संवादामुळे व्यक्तिरेखा साकार होतात. प्रसंग डोळ्यासमोर घडल्यासारखे वाटतात.

भाषा ही खास मानवी संवादाची व्यवस्था आहे. त्यामुळे भाषेला पायाभूत सामायिक संस्था म्हटले आहे. संवाद हेच भाषेचे मुख्य कार्य आहे. संवादाचे प्रमुख प्रयोजन पात्र निर्मिती करणे, संवाद हे पात्र निर्मितीचे नाट्यात्म माध्यम आहे. संवादाच्या माध्यमातून पात्राचे व्यक्तिमत्त्व, त्या पात्राची विशिष्ट मनःस्थिती यांचा प्रत्यय येतो. संवाद पात्राच्या विशिष्ट लक्ष्मी दर्शवितात. पात्राचे स्वभावविशेष चित्रीत आणि सूचित करतात. संवादामुळे कथानकाला वेग येतो संवादाशिवाय व्यक्तिचित्रण जिवंतपणे उभेच राहू शकत नाही.

‘कलेचे कातडे’ या संदर्भात नंदकुमार ब्रम्हे म्हणतात, “कादंबरीमध्ये असलेले नाट्यमय प्रसंग, व्यक्तिव्यक्तिमधील संपाद फल्लेशर्बक पद्धतीचा अचूक वापर विविध प्रसंगामधील निवेदन शैली लालित्यपूर्वता, तसेच अभ्यासवृत्तीने केलेली विविध कलावाङ्मयीन चर्चा या विशिष्ट रचना तंत्रामुळे कादंबरी वाचताना मूळीच कंटाळा येत नाही.”^७

‘कलेचे कातडे’ कादंबरीतील संवाद म्हणजे आप्पासाहेब आणि बापूसाहेब तसेच सुमन, जयाताई, शकुंतला करमरकर, राजीव देशपांडे, प्रकाशक रानवडे,

दामोदर मराठे, विष्णू गायकवाड या सर्वांचे संवाद या कादंबरीतून आपणास घटना प्रसंगातून पहावयास मिळतात.

“महाराष्ट्र सरकारने सर्वोच्च साहित्यिक सन्मानाचा आणि मानाचा पहिला शिरपेच तुमच्या पगडीवर खोवला त्याबद्दल मनःपूर्वक अभिनंदन.” पृष्ठ २

आप्पासाहेबांना ‘भक्ष्यान्तर’ कादंबरीला पुरस्कार मिळाल्यानंतर आलेली सर्व मित्र परिवार, पत्रकार अभिनंदनासाठी आली होती. त्यावेळी पत्रकार अभ्यंकरानीही आप्पासाहेबांचे मनःपूर्वक अभिनंदन करताना म्हणाले होते. हे वरील संवादातून स्पष्ट होते.

तुमच्या हॉलला ही तुमचच व्यक्तिमत्व लाभलेल दिसतय.” पृष्ठ ५ एक तरुण पत्रकार आप्पासाहेबांचे व्यक्तिमत्व पाहून तो हॉलच्या रचनेबद्दल बोलताना आपणास इथे दिसून येतो.

“तुमच्या ज्या भक्ष्यान्तर’ या कादंबरीतील पारितोषिक मिळाल त्यातील तरसांचा अनुभव हा तुम्ही कधी न् कुठे घेतला?” पृष्ठ ७

या संवादातून आप्पासाहेबांनी तरुण पत्रकारांना तरसांचा अनुभव सांगितला आहे. तो अनुभव आफ्रिकेच्या जंगलातला होता. हे या कादंबरीतून आपणास दिसून येतो.

“अग जयू, पत्रं बघ ही किती आली आहेत! मोजली तर त्रेपन्न पत्र केवळ अभिनंदनाची आहेत.” पृष्ठ १७

‘भक्ष्यान्तर’ ला पुरस्कार मिळाल्यानंतर आप्पासाहेबांना आलेली पत्र फोडून वाचताना ते जयाला अभिनंदनाची पत्रे आलेली सांगतात. यातून आपणास आप्पासाहेबांचा पुरस्कार मिळाल्याचा आनंद इथे दिसून येतो.

“गाडी उत्तम दिसते घराण्याचे पांग फेडलेस.” पृष्ठ २०

या कादंबरीत बापूसाहेबांची व्यक्तिरेखा वरील विचार व्यक्त करताना दिसते. आप्पासाहेब कुलकर्णींनी गरीब परिस्थितीतून उच्चभ्रू जीवनात प्रवेश केला त्यातून

त्यांचा झालेला बदल बापूसाहेबांनी आप्पासाहेबांच वैभव पाहून आपले विचार आप्पासाहेबांना बोलून दाखविले होते.

“अरे, तिला हॉस्पिटलची नोकरी होती ना थकून भागून येत असली पाहिजे घर प्रपंच पुन्हा पाहात असते. नर्सिंगच काम तस भरपूर कष्टच असत. तुझ तस कुठ आहे?” पृष्ठ २९

बापूसाहेब कुलकर्णी आणि आप्पासाहेब कुलकर्णी यांच्यातील हा संवाद आप्पासाहेब सुमनविषयी तक्रार केल्यानंतर बापूसाहेब वरील विचार इथे व्यक्त करताना पहावयास मिळते.

“किती मोठा झाला ग हा! अरे पोरा आई नाही, बाबा नाहीत निदान तू तरी त्या करणूरला यायचंस, अरे ते घर तुमचंच आहे.” पृष्ठ ३३

बापूसाहेब सुमनच्या घरी गेल्यानंतर सुमनला राहुलला पहाताच उद्देशून बोलतात, सुमनही आपल्या माहेरी गेली नव्हती या बोलण्यातून बापूसाहेबांचा प्रेमळ स्वभाव पहावयास या कादंबरीत मिळतो.

“भक्ष्यान्तरला” पारितोषिक मिळाल्यामुळे पुण्यातल्या काही लेखकांच्या पोटात शूळ उठला आहे त्यासंबंधी खाजगी चर्चा चालू आहे.” पृष्ठ ४०

‘भक्ष्यान्तर’ कादंबरीचे प्रकाशक रानवडे आप्पासाहेब कुलकर्णींना बोलताना दिसून येतात, ‘भक्ष्यान्तर’ कादंबरीविषयी चाललेली खाजगी चर्चा ही तो सांगतो त्यांची तोंड बंद करण्यासाठी पार्टीचे आयोजन करताना दिसून येतात.

“बाकी कस काय?” पुण्यात भक्ष्यान्तरच्या पारितोषिकाच कास काय स्वागत झाल?” पृष्ठ ६४

मराठेनी आप्पासाहेबांना ‘भक्ष्यान्तर’च्या पारितोषिकाबद्दल विचार व्यक्त केले. आप्पासाहेबांनी पारितोषिक मिळाल्यानंतर बंगल्यावर झालेली गर्दी व मुलाखती विषयी वर्णन इथे दिसते.

“हां हा! अग जया, तुला भेटायला भुजंगराव कोथमिरे आलेत बघ.” पृष्ठ

१०८

“आप्पासाहेब कुलकर्णी आमदार भुजंगराव कोथमिरे मुलाच्या वार्षिक परीक्षेच्या तक्रारीबद्दल आले असताना हा संवाद स्पष्ट होतो.

“अरे बाबा, ह्या उकिरंज्यात हिर माणकं आहेत ती शोधून काढायचा माझा धंदा आहे.” पृष्ठ १११

खैरमोडे देशपांडेच्या घरात पाय ठेवला होता आणि ते चकित झाले होते. त्याच्या घरात मासिक पुस्तकाचा वर्तमानत्राचा ढिग दिसताना वरील विधान खैरमोडे स्पष्ट करतात. यातून देशपांडे कोणत्याही विषयावर लेख मागितला ते लगेच तयार करून देताना दिसतात.

“शी! शी! शी ! काय धूळ ही !” पृष्ठ १३९

आप्पासाहेब कुलकर्णी करणूरच्या दिशेने गाडीतून जाताना धूळ अंगावर येताना बापूसाहेबांना म्हणताना दिसतात. यातून आप्पासाहेबांचे व्यक्तित्व स्पष्ट होताना आपणास दिसून येते.

“भलतच सीरिअस” प्रकरण दिसतय, आपण अस करूया का? इथच आताच बसून हा लेख वाचून काढूया?” पृष्ठ १७७

राजीव देशपांडेनी “भक्ष्यान्तर” वर लिहिलेला लेख प्रसिद्ध करण्यासाठी पत्रकार मित्रांना दाखविताना दिसून येतात. हे संवादातून आपणास दिसून येते.

‘कलेचे कातडे’ वेगवेगळ्या सामाजिक, आर्थिक स्तरावर जगणाऱ्या वेगवेगळ्या व्यक्तित्वांभरीव आणि रेखीव वाटतात. सहजगत्या ही माणसे एकमेकाशी बोलतात भाषा व्यक्तिमत्त्वानुसार बदलते यामुळे या कादंबरीतील संवादाना आशय सन्मुखता लाभली आहे. वरील व्यक्तित्वांनी संवादातून ‘कलेचे कातडे’ कादंबरीत भर टाकली आहे. हे आपणास संवादातून दिसून येते.

विशेषण

‘कलेचे कातडे’ कादंबरीत लेखकाने राजीव देशपांडे यांची व्यक्तिरेखा मांडली आहे. त्यांचे अनेक लेख, समीक्षा, पुस्तके प्रसिद्ध आहेत. त्यांनी “भक्ष्यान्तर” या कादंबरीचे लेखक आप्पासाहेब कुलकर्णी यांची ही कादंबरी वाचल्यानंतर त्यांना धक्का बसला. डॉ. कुक्रन आयुष्य वेचून संशोधन केलं तेच ‘भक्ष्यान्तर’ कादंबरीत आप्पासाहेब कुलकर्णी यांनी मांडले होते. त्यावर राजीव देशपांडे यांनी लेख लिहिला होता. त्यात पुढील विशेषणे मांडलेली दिसून येतात.

“अव्वल दरोडेखोर”

“इकडून तिकडून उचलेगिरी करणारा रामोशी.”

“अककल हुशरीन दुसऱ्याची वस्तू, मुर्ती किरकोळ बदल करून स्वतःच म्हणून खपवणारा हुशार सोनार.”

ही विशेषणे वाचून सर्वत्र एकच चर्चा झालेली दिसून येते. आप्पासाहेबांनी असं वाङ्मय चौर्य करायला नको होत. असे आपणास निवेदन व भाषाशैलीतून संवादाचा व विशेषणाचा विचार दिसतो.

सारांश

प्रत्येक लेखकाची त्याची स्वतःची अशी एक स्वतंत्र भाषा असते. ती अनुभव जन्य असते. लेखकाच्या अनुभवाचे भाषिक रूप म्हणजे त्याची शैली होय. भाषाशैली व निवेदन याचा विचार करता लेखकानुसार भाषा बदलत असते. आजच्या कादंबरीतील भाषा पात्रानुवर्ती महत्त्वाची मानली जाते.

“कलेचे कातडे” या कादंबरीमधील भाषेत मोजके शब्द घेऊन आशय व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य भाषेत आहेत. त्यामुळे कथानकातील आशय लक्षात येतो. निवेदन, संवाद, विशेषणे वाचकांना लवकरात लवकर समजते. आनंद यादवांच्या या कादंबरीच्या चित्रणात साधेपणा आहे. त्यांनी पात्रानुसार भाषेचा वापर केला आहे.

आप्पासाहेब कुलकर्णी यांचे उठावदार दर्शन घडविले आहे. त्यांची व्यक्तिरेखा हुबेहुब केली आहे. या कादंबरील संवाद आकर्षक चटकदार पात्राचे प्रसंग उलगडून दाखविणारे आहेत. अशी आपणास 'कलेचे कातडे' कादंबरीतील निवेदन व भाषाशैली दिसून येते.

संदर्भ ग्रंथ

- १) नेमाडे, भालचंद्र - 'साहित्याची भाषा', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, पहिली आवृत्ती, १९८७, पृ.१४.
- २) बापट - गोडबोले - 'मराठी कादंबरी', तंत्र आणि विकास, व्हिनस प्रकाशन, पुणे, आवृत्ती तिसरी, सप्टेंबर १९७३, पृ. १३७.
- ३) तत्रैव - पृ.६८.
- ४) नेमाडे, भालचंद्र - 'साहित्याची भाषा', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, दुसरी आवृत्ती, १९९८, पृ.८ ते १९.
- ५) यादव, आनंद - 'महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका', अंक २९८, जुलै, ऑगस्ट, सप्टेंबर २००१, प्रकाशक - महाराष्ट्र साहित्य परिषद, टिळक रोड, पुणे. पृ.४३.
- ६) तत्रैव - पृ. ४४.
- ७) ब्रम्हे, नंदकुमार - 'अंतर्नाद', आक्टोबर २००२, वर्ष आठवे, अंक तिसरा, उर्मी प्रकाशन, पृ. ३९.